

Putopis: Livno, Kupres, Tomislavgrad

Autor Administrator

„Malena mjesta srca moga“

{moszoomthumb imgid=545 itemid=35 style_m=2}Prema gore visoka vertikalna, zastrašujuæa litica, oko petsto , možda i više metara, a negdje pri gornjem dijelu, za kojega bih rekao da može biti mjesto samo za ptice - divokoza i njeno mlado: mirno se kreæu liticom pasuæi travu koja je ovdje vrlo rijetka, ali oèito i vrlo slatka. Bože dragi, kakva sigurnost, kakva ravnoteža, kakva koordinacija. Bez zaštitnih konopaca, bez mreža, bez klinova. A nama se èesto zavrti pred oèima i u vlastitij sobi. Što bi bilo na ovoj litici?

Subota, 22. lipanj, oko podneva. Vedar, topal, lipanjski dan. Zajedno sa mnom maleno društvo iz Zagreba: prof. Z.S. rodom Slavonac i supruga mu K. Skradinjanka, P.Š. Dalmatinac, jedan od najboljih struènjaka za hortikulturu u državi sa ženom B. rođenom Zagrepèankom , povijesnièarkom umjetnosti, i Lj., moja supruga iz ovoga kraja kao i ja.

Prelazimo granicu na Kemenskom i ubrzo pred nama puca pogled na veliko neoplavo Buško jezero. Kao i svaki put kad se naðem pred ovim prizorom osjetim ono posebno uzbuðenje: radost zbog dolaska u davno ostavljeni kraj i sjetu jer je to samo nakratko. Za dan dva ponovo æemo preko granice, ali u suprotnom pravcu.

Svi su ovdje prvi put osim mene i Lj. Po želji naših prijatelja krenuli smo na kratki obilazak ovog kraja. Plan: vidjeti tri kraška polja – Buško blato, ili bolje- Buško jezero, Livanjsko i Kupreško polje, i posjetiti Livno, Kupres i Tomislavgrad. I ako bude moguæe – vidjeti Ramu i Ramsko jezero.

Nakon kraæeg zaustavljanja u podruèju sela Liskovaèe, uz jugozapadni dio obale jezera odakle se kao na dlanu vidi najveæi dio Buškog jezera s okolnim planinama i selima, nastavili smo magistralom prema Livnu. Neæu ni pokušavati opisivati prizore koji su nam se otvarali cijelim putem; za to bi trebalo umjeæe slikara i snaga pjesnika. Moji prijatelji su cijelim putem samo ponavljali: prekrasno, predivno, prelijepo, fantastièno, nemoguæe. Tako nešto još nismo nigdje vidjeli.

Buško jezero

Najveæe umjetno jezero u Europi, nastalo potapanjem najljepšeg i najravnijeg kraškog polja. Polje se zbog plavljenja tijekom zime zvalo Buško blato. Prema legendi ime je dobilo po Bugi, jednoj od dvije sestre (druga je Tuga), koje su zajedno sa svoja èetiri brata meðu prvima došle iz pradomovine na sjeveru u nove prostore između

Zrmanje i Cetine. Za potrebe elektroprivrede Hrvatske napravljena je brana prema ponorima na južnoj strani i Polje pretvoreno je u veliko jezero.

Malo društvo bilo je iznenađeno veličinom jezera i ljepotom prizora. Dalmatinac je odmah izražavao: kao Novigradsko i Karinsko more zajedno. Naravno da sam im ispričao ono malo što sam znao o povijesti mjesta i samoga jezera. Uglavnom, radi tog velikog projekta većina stanovništva morala je odseliti kojekuda. Teško je i zamisliti razmjere drame koja je sve to pratila, sve one ljudske patnje, trpljenje i boli povezane s prisilnim rastankom od svojih najdražih, rodbine, prijatelja, od svojih kuća; od grobova svojih pokojnika.

A tzv. "pravilna naknada" bila je tako niska da za nju nisu mogli kupiti ni približno slična imanja. Jednostavno, narod je bio prisilno raseljen. Da bi se sve to lakše realiziralo, otvorene su granice i ljudi su pošli masovno u zemlje Zapadne Europe, najviše u Njemačku. Mnogi i danas tvrde da je sve to rađeno po dobro smišljenom planu vladajuće partije da se oslabi Hrvatsko bii tamo gdje je bilo najvršnije i najkompaktnije. Nažalost, uspjeli su: sva mjesta uz Jezero sada su gotovo prazna, a ništa bolja situacija nije ni u iroju regiji.

(Ako nekoga više zanima ovaj kraj može najviše doznati iz odlične knjige prof. Bože Drmića Bukoblati kraj - hrvatski raj.

Livno, Gorica, Franjevački muzej i galerija (FMGG)

Nastavljamo odmah prema Livnu jer imamo dogovoren termin za posjet Franjevačkom muzeju i galeriji u Gorici. Magistralni put Split - Livno slijedi zapadnu obalu jezera, dok nam s lijeve strane promiče umovita strana Kamenice, koja se kao dio moćnog Dinarskog masiva postavila između Sinjskog polja s jedne i Bukog jezera i Livanjskog polja sa sjeverne strane. Ubrzo ostavljamo planinu i prolazimo sredinom Livanjskog polja. Prostrano, lijepo polje, zeleno od nabujale vegetacije, prostrano vrbama uz obale vijugavih rijeka Sturbe, Bistrice i Žabljaka, obrubljeno u daljini visokim planinama - Dinarom sa zapadne, Cincarom i Šatorom sa sjeverne, i blagim uzvisinama Tribnja s istočne strane.

Brzo smo u Livnu i prolazimo ga bez zadržavanja jer žurimo zbog već rečenog razloga. Samo kratko: lijep gradić, spoj staroga, povjesnog dijela koji se smjestio ispod strmoglave i zastrašujuće litice Bačkovca nad kojom se ističu ostaci stare kule, a ispod koje uz glasni žubor i huk izvire Duman, i novog, modernog dijela koji se protegao široko na sve strane.

Neću ni pokušati s opisom mjesta, pitanje je kako bi to uspjelo, a nema ni potrebe, jer su to sigurno već učinili bolji od mene i vjerojatno postoji neka monografija o njemu. Kad govorimo o mjestu - ja prije svega mislim na njegove ljude. Ljude koji su u njemu nekada živjeli i koji sada tu žive. A o njima bi se moglo dosta pisati. Ja bih spomenuo samo neke, npr. S.S. Kranjevića koji je učiteljvao u Livnu i njegove stihove uklesane na zidu gimnazije " ...trgaj gvožđe s pluga i zaori polje slobodom rađa";, Gabrijele Jurkovića, jednoga od velikih hrvatskih slikara o kome se ipak premalo zna, franjevece Oktavijana Miletića, Lovru Karaulu, Miju Sušića iz vremena turske uprave i našu suvremeniku dr. fra Bonu Vrdoljaka i fra Miru Vrgočea, èije su zasluge za za narod, za njegovu pismenost, duhovnost, vjeru, uljuđenost - neizmjerne. Fra Mijo Sušić je bio i lijeènik koji je prvi u tom dijelu svijeta uspio obaviti porođaj carskim rezom. Od suvremenika spomenut æu i dobro poznate i afirmirane hrvatske slikare Ivicu i Škarića, ka,

Ivicu Propadala, ali treba reæi da nije moguæe nabrojati sve one o kojima se moæe govoriti kao o zasluænim, vrijednim, ljudima pravim domoljubima, koji su kao branitelji, lijeènici, pedagozi itd. zaduæili svoj narod i svoj kraj.

Jedan detalj kojega sam èuo a koji me je malo rastuæio. Pred nekoliko dana kad je Hrvatska izgubila nogometnu utakmicu od Turske, u gornjem dijelu grada se slavilo dok se malo niæe tugovalo. Ali, što se tu moæe, to je naša realnost.

Moj stari prijatelj dr. Jakov Lukaè dogovorio nam je poseban obilazak Franjevaèkog muzeja i galerije, te Crkve sv. Petra i Pavla Gorici u Livnu. Ravnatelj Muzeja g. Josip Gelo, simpatiean mladi èovjek, izuzetno struèno i kompetentno i sa puno æara i ljubavi prema poslu kojega radi, pokazao nam je sve što je bilo moguæe pokazati za dva i pol sata. A ono što nam je pokazao doista je impresivno. Moje društvo koje zna što su svjetski muzeji, ostalo je zateèeno viæenim. Da bismo samo pregledali sve što je postavljeno trebalo bi daleko više vremena. I Muzej i Galerija mogli bi stajati ravno uz bok najbljim svjetskim ustanovama takve vrste.

Bili smo zadivljeni i oduševljeni svime što smo èuli i vidjeli. Ja sam uz to bio malo posramljen što sam tu prvi put. Previše smo zarobljeni poslom i brigama o egzistencijalnim pitanjima. Ali nerijetko i nepotrebnom trkom za stvarima i „dobrima“ koja nam i nisu baš neophodna. I tako, baš kao danas, u ovom Muzeju, u ovoj gorièkoj Crkvi, na trenutak nam se otkrije da u biti, æivot, onaj pravi, neopazice prolazi pored nas, i mi pored njega. Ovdje, na ovom mjestu i sliènim mjestima, saèuvano je sijeæanje na našu pravu bit, naše korjene, naše vrijednosti... Vrijedilo je doæi...

Ovo nam mjesto otkriva fragmente davno prošlog i zaboravljenog. Komadiæe i kameniæe naše povijesti. Od prapovijesti, od vremena Ilira i Delmata, od razdoblja rimske vladavine i ranog kršæanstva, kroz srednji vijek i dugo i teško osmanlijsko razdoblje, pa sve do novijeg vremena – ovdje se mnogobrojnim materijalnim nalazima otkrivenim i izvaæenim iz utrobe zemelje, iz ruševina crkava i otvorenih grobišta i tumula, rekonstruirala bogata povijest kraja, koja je istovjetna s poviješæu ostalih hrvatskih prostora i ondašnjeg kršæanskog dijela svijeta. Oni nam jasno govore: tko smo, što smo, od kuda, od kada, gdje pripadamo itd.? Ali, bolje pogledajmo kako o tome govori povjesnièar i arheolog dr. fra Bone Vrdoljak u knjizi „Plodovi ljubavi i ærtve“.

(...) Od samih poèetaka – od „korjena“, pa sve do 1326. god. livanjska æupanija s gradom Livnom sastavni je dio Hrvatske. Ona je opæe dobro najprije hrvatskih narodnih vladara, potom hrvatskih i ugarskih kraljeva (...) A kada je Livno (1326.) ušlo u sastav bosanske banovine, livanjska æupanija u sastavu Tropolja ili Završja postaje opæe dobro bosanskih vladara i kao takva æe ostati sve do smrti posljednjeg bosanskog vladara Stjepana Tomaševiæa(...)

(...) Godine 1463. Turci osvajaju veæi dio bosanskog kraljevstva a kralj Stjepan Tomaševiæ biva pogubljen. Mnogi su bosanski

plemiæi i velikaši poubijani ili prebjegli u susjedne kršæanske zemlje, dok se narod sklonio u nepristupaène krajeve, ili poput plemiæa pobjegao u Dalmaciju.

(...) Teške prilike u vrijeme kandijskog rata u Bosni, te optušbe protiv franjevaca, pridonijele su da su izgorjeli samostani u Sutjesci (1659), Fojnici (1662.), da su iste godine fratri morali napustiti visoèki samostan, i da je u tom vremenu nestao i samostan u Glamoèu. Ako je Livno dijelilo sudbinu Bosne, vjerojatno je i samostan sv. Ive s crkvom dijelio sudbinu drugih crkava i samostana Bosne. Od tridesetak crkava i kapelica iz 15. stoljeæa ni jedna nije doèekala 18. stoljeæe (...)

Jednako kao i muzejski izlošci dojmila nas se stalna galerija slika Gabrijela Jurkiæa (Livno, 1886 – 1974.). Evo kako o njemu u Katalogu – monografiji piše Josip Depolo: (...) Na svom slikarskom startu doèekan je kao prorok, kao nositelj svješih europskih ideja (...)èija su ishodišta simbolizam i secesija (...) da bi na svom slikarskom zenitu ovaj „skromni slikar svoga kraja“ bio izbaèen iz povijesnog ruleta kao marginalac koji „nema , bez sumnje, nikakva kontakta sa suvremenim slikarskim strujama (...)

(...) Pribran i dosljedan sebi Jurkiæ je pristao na „povijesnu“ izolacijukoju mu je nametnula avangarda i asketski je prihvatio progon iz povijesti u ime budućnosti svog slikarstva. Nije daleko dan kad æe Jurkiæevo slikarstvo biti prepoznatljivo u vremenu u kojem æe ljepota biti potrebija od kruha i vode (...)

.....

Smjestili smo se u Hotel Dinaru u samom središtu grada, uz rijeèicu Bistricu zaklonjenu žalosnim vrbama, koja neumorno žubori, u èijoj se bistroj vodi još uvijek moše vidjeti pokoja pastrva. Odmah do balkona krošnje borova, a prema sjeveru pogled na klisuru ponad starog grada s kamenom kulom gdje je loše prošao starac Vujadin sa svoja dva sina.. Nisam siguran s koliko je zvjezdica oznaèen, ali ne sjeæam se kada mi je u nekom hotelu bilo tako ugodno kao tu. Svima nam je bilo Źao kad smo ga napustili.

Prisoje

Istoga dana predveèer, nakon pola sata vošnje dobrim putem, evo nas u Prisoju, selu na sjevernoj strani Buška

blata, lijepo smještene na pitomim, umom obraslim i izvorima zdrave vode bogatim padinama Tušnice. Prostrana kotlina, jezero kao more; na zapadu Kamenica, prema sjeveru Vitrenik, najviši vrh Tušnice, a prema jugu umoviti Zavelim i još; dalje prema moru plavkasti obrisi Biokova.

Opet ćujem: "Predivno, prekrasno. Pa to će ti more kad ima ovo". Dijelim njihovo mišljenje i ponavljam priču o iseljavanju, o pustom mjestu bez ljudi, o zapuštenosti kraja. Sve je pusto, zemlja neobrađena. Nema tko raditi, a i oni koji bi mogli izgubili su te navike. "Ne isplati se" – kažu. "jeftinije je sve kupiti". I sve se kupuje u dućanima. Nema domaćeg kruha, domaćeg sira, onog zdravog domaćeg maslaca, mlijeka, jaja. Mladi su rijetkost, samo sretno; poneku stariju osobu.

Idemo prema crkvi, koja je netom lijepo obnovljena u nadi da će se i ljudi početi vraćati i da će mjesto ponovo oživjeti. Prekrasne vitraje za crkvu, posvećenu Uznesenju bl. Djevice Marije, napravio je slikar Ivica Škorić, kao i reljefe za križni put na brijegu iznad crkve. Treba spomenuti lijepi Gospin kip s malom djecom na oltaru Crkve i njegovu repliku ispred Crkve, dar g. Jure Šole, našeg uspješnog čovjeka koji živi u Kaliforniji – USA. Jure je jedan od čelnih ljudi velike multinacionalne kompanije. Eto, još; jednom: mora otići od kuće da bi pokazao što vrijedi. Zar nije tužno? Koliko takvih je napustilo ove naše lijepe krajeve? A tu je možda i ključ mogućeg preokreta?

Domaćeg župnika don Mihovila Zrnu, izuzetnu osobu, koji je cijeli svoj život posvetio ovoj i drugim malim hercegovačkim župama, a kojemu bi bi po potencijalu, erudiciji i predanosti svojoj službi, možda više odgovarala prvostolnica, nismo zatekli u župnoj kući. Otišao je pomagati u susjednoj župi gdje su u tijeku pripreme za proslavu blagdana sv. Ive.

Ljubazna časna sestra pokazala nam je Crkvu i muzej starina u pripremi. Moji su se prijatelji iznenadili da je većina starinskih stvari, oruđa za rad, odjeće, obuće i dr. po svom izgledu i po nazivima, gotovo posve ista kao i kod njih. Eto, i za nas koji nismo baš premladi i bez obrazovanja, to se čini kao otkriće. A, što reći za mlade naraštaje? Za koje sve počinje upravo od njih. Prošlost, povijest, obiteljska, nacionalna – ne postoji. Treba li se onda čuditi kad postaju lagan medij za manipulacije svake vrste, kad posrću pri najmanjim teškoćama, kad gube kompas pri najmanjim iskušenjima?

Izvor Dumana

Vedro nedjeljno jutro nakon noći provedene uz umirujuć žubor Bistrice (Dumana). Najprije kratak obilazak izvora. Bilo bi neoprostivo to propustiti. Ljubazno osoblje objašnjava kako se tamo dolazi. Slika monumentalna: u podnožju veliko ždrijelo iz kojega uz zaglušujuć huk i rasipno prskanje, cijelim kapacitetom suklja bistra čista voda, koja se kamenitim, neravnim koritom obrusava prema nižem dijelu toka. Jedan dio vode drvenim akveduktima hvataju okolne mlinice i valjaonice vune.

Prema gore visoka vertikalna, zastrašujuća litica, oko petsto, možda i više metara, a negdje pri gornjem dijelu, za kojega bih rekao da može biti mjesto samo za ptice - divokoza i njeno mlado: mirno se kreću liticom pasući travu koja je ovdje vrlo rijetka, ali oèito i vrlo slatka. Bože dragi, kakva sigurnost, kakva ravnoteža, kakva koordinacija. Bez zastrašujućih konopaca, bez mreža, bez klinova. A nama se zavrti pred doèima i u vlastitij sobi. Što bi bilo na ovoj litici?

Srećemo planinare koji laganim korakom obilazno, gaze prema vrhu; razmijenjujemo pozdrave i informacije, sjedamo u automobile i krećemo prema Kupresu.

Prema Kupresu

Na putu prema Kupresu zastajemo na èas na Borovoj glavi. To je planinski prijelaz s kojega puca veličanstven pogled na sve strane. U zimskim mjesecima, kad pada snijeg i puše bura - ovdje nema prolaza. Ne pomaže tada ni najmoænija mehanizacija. Treba èekati da se sile prirode ispušu i smire. A sada je ovdje sve tako pitomo i mirno.

Uz niske cestarske zgrade bez prozora i vrata, valjda sklonište kod elementarnih nepogoda, vidimo veliku skupinu konja. Znao sam od ranije za konje koji su tijekom rata ostali sami bez svojih vlasnika i koji sada žive slobodno u prirodi autonomno. Nisam imao dojam da se radi o divljim konjima. Djelovali su dobro uhranjeno i organizirano. Nekoliko fotografija i idemo dalje.

Šujica

Prolazimo kroz Borovo polje i ve smo pored Šujice. Prelijepo planinsko mjesto na rubu polja kroz koje meandrira rijeica Šujica u kojoj još uvijek znalci znaju upecati najbolju pastrvu i najbolje rijeène rakove. Šujica æe, kad se probije kroz duboki kanjon i savlada cijelo Duvanjsko polje, i zaroni u ponore Midene, pojaviti se u Bukom kraju kao rijeka Rièina. Je li samo to ono što spaja Šujicu i Buki kraj. Sigurno nije. Tko nije èuo za Šujicu? Župu koja tuje sv. Antu? "Mjesto koje nije ni Bosna, ni Hercegovina ni Dalmacija", nego posebno mjesto gdje žive ponosni ljudi, Hrvati. Sigurno ste èuli za Iviæa Paaliæa?. Ali možda niste za Božu Perkoviæa - onog visokog, "mršavog", bradatog, èija mama sprema najbolje kiselo mlijeko.. A ja jesam. I za to bogatiji za prijateljstvo s jednim dobrim èovjekom.

Kupres

Glavni cilj našeg puta. Kupres i Kupreško polje. Tu smo. Usporavamo da bismo bolje pogledali na sve strane. Pogodili smo najbolje vrijeme. Pred kosidbu. Veliki plakati pozivaju na Dan kosidbe. Veæ postaje pomalo monotono i neuvjerljivo ponavljati superlative. Ali nema boljih rijeèi od: prelijepo, prekrasno, bogomdano. Široka visoravan sa umovitim Malovanom sa zapadne strane, Koprivnicom sa sjeverne, i dalekim plavim obrisima Èvrsnice na istoku. Beskrajne zelene livade

prošarane svim poznatim tonovima boja- od žute i bijele do crvene i ljubičaste. Pitali smo se gdje li je "Ivanova livada zelena i plava..."? Postaje mi jasno od kuda slikaru Gabrijelu Jurkiću onako lijepi motivi.

Nadmorska visina polja je, ako me sijeanje ne vara oko 1300 m. Ovdje, kažu, počinje bura. Snijeg se zimi dugo zadržava u planinama i Kupres sa Adria - ski centrom polako postaje sve omiljenije zimovalište i skijalište u koje dolaze turisti iz svih krajeva, osobito iz Dalmacije i Hercegovine.

Zbog svog geostrateškog položaja i značenja, preko Kupresa su se kroz povijest često lomila koplja, a narod teško stradao, ili bio prisiljen spas tražiti na sve strane. I za Domovinskog rata Kupres je bio poprište teških bitaka i stradanja civila od strane etničkih formacija uz podršku Miloševića i Kadijevića JNA.

O Kupresu i Kupresacima za vrijeme Domovinskog rata prišla mi je prijateljica koja je bila zadužena za skrb o ranjenicima i stradalnicima. Nije nedjelja riječi hvale o njihovoj hrabrosti, pouzdanosti, dobroti, solidarnosti i optimizmu.

Jedna od većih tragedija u Kupresu, ili blizu Kupresa bilo je stradanje studentske gupe, oko 120 mladića iz ovog kraja na studiju u Zagrebu, koja je došla braniti svoje domove. Mladi, naivni, u cvijetu mladosti, nepripremljeni, naoružani samo bezrezervnim domoljubljem, u kaotičnim uvjetima, završili su u krvavoj zamci neprijatelja. Je li se to moralo dogoditi? Što danas nama i ovom našem društvu znače te žrtve? Koliko ih se sjećamo? Ima li kakav spomen na njihovo stradanje i njihovu žrtvu?

Sada se u Kupresu već osjeća ona prijeratna živost Na ulicama, pred crkvom, u kafićima, u hotelu - opuštena atmosfera. Ispred kuća i većih stambenih zgrada velike količine ogrijevnog drva - ljudi se spremaju za dugu kupresku zimu. Uz molitvu mujezina čuje se zvono katoličke crkve, a natjecanje u visini minareta i zvonika još nije gotovo.

Na samom ulazu u mjesto, pored glavne prometnice velika nova crkva, već u funkciji, sa dva nedovršena zvonika, koji će biti, kako sam čuo, visoki oko 40 m. Već od minareta u blizini.

Nakon što smo obišli Kukaviće jezero, pravi biser skriven u šumi na sjevernoj strani polja, vratili smo se u hotel gdje nas je čekao pripremljen poznati kupreski specijalit: pura (žganci) s vrhnjem i kiselim mlijekom. Mojima se dopalo, a meni ništa novo: do petnaeste godine života svakodnevno na

menu. Nismo se dugo zadržavali, jer nam je ostalo još dosta puta za taj dan. Pozdravili smo se s ljubaznim osobljem i krenuli dalje prema Tomislavgradu.

Ėvrsnica

Htjeli smo svakako makar baciti pogled na Ramu i Ramsko jezero. Prije nego cesta za Tomislavgrad izbije do ruba Duvanjskog polja, prije benzinske crpke, znak na putu pokaže nam smjer lijevo za Ramu. Put odličan, asfaltiran, širok, dobro označen. Dobrih dvadesetak kilometara vozimo se preko planinskog platoa Ėvrsnice. Osim nekoliko ružnih odlagališta za olupine i smeće, sve je iskonski isto i netaknuto. Pašnjaci, pašnjaci, vrtače, grebeni, ponikve... Nebo i planina u zagrljaju. Trava mirisna. Nekada je tu, kako sam slušao, paslo na stotine tisuća ovaca. Ne znam zašto ne bi i sada? Zar ima bolje, pametnije, pa i sigurnije, nego proizvoditi zdravu hranu? Nailazimo na par stada ovaca i goveda i na farmu Smiljanca sa oznakom da tu možemo kupiti sira. Rado bi to učinili ali smo kratki s vremenom.

Zvirnjača

Nakon desetak kilometara put nas vodi kroz omanje lijepo polje. Okolo blage gole uzvisine, jednake zelene kao i polje s rijetkim raslinjem i nekoliko razbacanih manjih zaseoka u podnožju. Prema jednom vodi put s oznakom Zvirnjača. Sjećam se imena mjesta iz mlađih dana, ali ne i toga da sam tu dolazio. Ime dovoljno govori, ali sada je sve ovdje prelijepo. Polje ravno, sliče Kuprekom, zeleno, isarano svim bojama a najviše crvenoljubičastom. Kao da sanja. Nevjerojatno. Snimamo, ali meni crkaje aparat.

Dojam nam kvari i rastužuje nas mrav, izgledniji, oćajan pas. Je li litalica i dugo ništa nije jeo? Malo nakon toga nailazimo pored stada ovaca i uz njih dva jednako mrava, jedna i bijedna psa, dok njihov pastir, ništa boljeg izgleda, poput mrtvaca leži uz cestu na vrelom suncu. Je li to zbog siromaštva i bijede? Ili, možda zbog nedostatka empatije? Tko je njihov gazda? Mora li to biti baš tako? Mora li pastir biti tako jadan? Zar se životinje mogu i smiju tako mrcvariti glavu? Pogotovo ako su u službi čovjeka. Nešto tu ne čini.

Rama

Nastavljamo dalje. Već smo umorni i zasićeni dojmovima. Pomalo i sumnjamo da smo na pravom putu. Odjednom, duboko u dolini, pokaže nam se fantastičan prizor: zeleno jezero sa mnogo manjih i većih otočića, na jednom velika crkva sa zvonikom, a unaokolo visoki planinski masivi s naseljima u podnožjima. Preljepo. Veličanstveno. Sjedimo neko vrijeme, gledamo, divimo se. Što dalje? Pada odluka: odgađamo obilazak mjesta za drugi put. Ovo mjesto zaslućuje poseban dolazak. Vraćamo se nazad prema Duvanjskom polju. Meni pada napamet da se ovdje dogodilo isto kao s mojim Bukinom blatom. I ovdje su ljudi morali otići iz svojih domova, od svojih kuća, ostaviti svoje najbliće, najdraće, da bi drugom imalo elektrićnu energiju. Ili zbog nećeg drugog? Je li to bilo neophodno. Je li i ovdje bila pravićna naknada?

Tomislavgrad

Vozimo se kroz Duvanjsko polje: prostrano, ravno, pruženo u smjeru sjever jug, lijepo. S istoène strane Èvrstica, prema jugu Vran, a sa zapadne visoravan Midena. Na sjeverozapadnom rubu smjestilo se Duvno, danas Tomislavgrad, a svuda uokolo uz rub polja, gotovo bez prekida vidi se vijenac naselja. Lijepo, veličanstveno. (...) „Znam jednu dolinu gdje proljeće dođe iznenada i cvrkut ptica ispuni nebo do zvijezda (...)“ - tako opisuje svoje mjesto Virgilije Nevjestić, veliki umjetnik, slikar – grafičar i pjesnik, rodom iz ovog kraja.

Samo je mjesto dosta skromno i zapušteno, ni blizu povijesne slave i vrijednosti svojih ljudi. Ima dosta novih lijepih i velikih kuća, ali vidi se da u planiranju grada nisu baš veliku ulogu igrali arhitekti. Položaj građevinskih parcela, mogućnosti investitora, kao i njihov ukus, određivali su i polažaje objekata i stil i veličinu. Kao u većini hrvatskih prostora u BiH i u ovdje je glavni problem nerazvijenost, nezaposlenost i sve ono što uz to ide - frustracije, apatija, nezadovoljstvo, iseljavanje.

Najveća vrijednost mjesta su njegovi ljudi – vrijedni, ponosni, čestiti. Tužno je to da svoje kvalitete pokazuju svugdje diljem svijeta od Australije do Amerike, a ovdje im to, kako stvari stoje, ne polazi baš najbolje od ruke. Za vrijeme Domovinskog rata odigrali su nemjerljivu ulogu u zaustavljanju agresije neprijatelja, prihvatili su i nahranili mnoge izbjeglice i prognanike, mnogi su dali svoje živote i zdravlje, a malo je bilo postrojbi HV bez mladica iz ovog kraja.

Zanimljiva je povijest Duvna, ali o tome drugi put. Treba barem spomenuti legendu na koju su Duvnjaci ponosni po kojoj je na Duvanjskom polju okrunjen prvi hrvatski kralj Tomislav. I junaèinu - hajduka Mijata Tomića, neustrašivog borca protiv turskog zuluma i nepravde.

Ne bi bilo u redu govoriti o Tomislavgradu a ne spomenuti franjevce koji od pradavnih vremena dijele sudbinu svoga puka, književnika, novinara Petra Miloševića i njegova „Rodijaka Æipu“, sigurno jednog od najboljih poznavatelja duševnog ovog naroda, književnika Stjepana Èujića, doktora Andriju Gudelja, koji je cijeli svoj radni vijek ostao vjeran svom kraju, doktora Ivana Bagarića koji je nakon sjajno vođenog ratnog saniteta Herceg Bosne, nastavio djelovati u Hrvatskom saboru, nesalomljivog suca Andriju Kolaka, Antu Kelavu sjanog kemičara, dr. Matu Šimundića psihijatra, koji je zavolio ovo mjesto kao svoj rodni Lovreć. I mogli bi tako nabrajati unedogled, ali ostavimo to za neki drugi put.

.....

Posljednja zajednička kava na terasi Hotela Tomislav. Odustajemo od puta za Imotski. Prednost dajemo još jednoj vožnji uz istoènu obalu Bučkovog jezera, usput baciti pogled na Karmel sv. Ilije i pravac Kamensko – Dugopolje – Zadar.

A.B.